

КУЛТУРА СЈЕЋАЊА И ОСМИШЉАВАЊЕ СВИЈЕТА

Историја је велика загонетка, јер она заправо није изгубљена прошлост. У ствари, све је прошлост и готово да и нема садашњости, а прошлост пак није изгубљена, или није сасвим изгубљена. Историја је садашњост и будућност.
(Оливера Доклестић, *Четврта димензија*)

Да ли је сјећање, као што је говорио Жан Пол Сартр, једини рај из којег не можемо бити прогнани, или је оно својеврсно призивање фантазмичних духова, како је истицао Бела Балаш? Можда је оно одлика тромих успорених духова, како је вјеровао Шатобријан, јер представља "непожељни пртљаг" што људе оптерећује и прави их још тромијима но што им то по природи припада? Нама се, међутим, чини да је оно, гледано посебно у свјетлу актуелних деструктивних процеса савременог свијета, нешто неупоредиво више и драгоцјеније. Да је феномен памћења/сјећања од прворазредне важности за човјека свједочи већ Платон који у расвјетљавању проблема философског сазнања и полазећи од идеје о бесмртности и преегзистенцији душе и њеног сељења, развија привидно чудну теорију *anamnesis*, односно *сјећања* или *присјећања* онога што је душа гледала прије њеног уласка у човјеково тијело пред рођење, дакле, ријеч је о њеном потпуном подсјећању и присјећању на оно вјечно вријеме и нематеријални, духовни простор, у којем је она бивствовала заједно са бесмртним боговима, па је тим памћењем/сјећањем на свој првобитни дом она истински увиђала и сазнавала, а насупрот лажним чулним привидима, вјечни свијет апсолутних, правих истина о правди и љепоти, јер је потпуно преображена, умом просвјетљена и просвијећена. Исто тако Хегел, који философију одређује као вријеме обухваћено и обликовано мислима, исту посредно налази као сјећање што мисли/промишља на линији феноменологије духа и свијести, а да не говоримо о историчима и умјетницима, посебно о писцима, који су своја дјела исписивали из памћења и кроз сјећање, попут Марсела Пруста, што је читав властити опус именовао карактеристичним насловом *У трагању за изгубљеним временом*.

Живимо у свијету у којем борба и рат у читавој његовој историји никада нису ни престајали, али и у добу у којем се ратиште увелико премијешта на те-

* Проф. др Богомир Ђукић је професор филозофске групе предмета на Филозофском факултету у Бањој Луци, у пензији.

риториј и у поље наше свијести, која продирањем у њу инфицираних патолошких садржаја из модерних/постмодерних манипулативних медија представља одлучно и судбоносно, те и сасвим комплексно бојиште за *бити или не бити* савременог свијета. Нема сумње, на дјелу су моћна дјеловања савремених стратегија обесмишљавања кроз апсолутну превласт самосврховите економије, докидање цјеловитог креативног духа и умјетности темељно постављених на култури сјећања, те и одређена свеопшта идеологизација и редукација свијести и савјести, па је с тим у вези и најважнији задатак свих разборитих људи нашег времена, који баштине традиције и тековине правог и боголиког хуманизма одлучна одбрана те традиције и њених тековина, као и враћање свијету његовог суштог животног смисла. То значи да на савремене пројекте обеспућивања и обесмишљавања треба досљедно и радикално одговорити контрастратегијом осмишљавања и самим перманентним прибављањем свијету његове есенцијалне супстанце човјештва и, у томе контексту, онога живог и динамичког свјетоживног значења и смисла, што управо почива на култури сјећања.

Према томе, свијет је видно угрожен и налази се у одређеном болесном стању и, сходно томе, потребно га је, што је парадоксално, од њега самога бранити и одбранили, па и лијечити све до самога његовог оздрављења. Исто тако, увелико трају и деструктивни и антихумани процеси поробљавања, којима се мора пружити снажан и одлучан отпор, битно везан и за чување човјекове слободе и његовог духовног битка уско наслоњеног и на његову културу памћења и сјећања, примарног услова опстанка човјека као човјека, то јест човјека као јединственог духовног бића. Култура памћења, према томе, сада се јавља као битна претпоставка и сушти услов бољег и квалитетнијег, али и безбједнијег човјековог живота на планети. Она се јавља као алтернатива савременој празнини и кварној ситуацији помасовљења људи без човјека и њиховој недуховној, барокној и испражњеној цивилизацијској потрошњи; она је, дакле, и она самосвојна пунина, која треба да предуприједи и заустави ужас испражњивања и обесмишљавања, али и да буде, стратешким увођењем памћења и враћањем сјећања, и оно једно велико буђење из заборава смисла и изгона духа. И она, у новим, обеспокојавајућим и, тако рећи, безнадним и ужасавачућим условима егзистенције сасвим сигурно постаје не само ургентна и неопходна стратегија, него и само средство и циљ велике хумане одбране постављене на специфичним изворним и аутентичним, савременим рационалним и интуитивним начелима.

Као и сама култура у цјелини, тако и култура памћења/сјећања посебно, представља скуп процеса, творевина и тековина, који не само да унапређују човјеков живот, него и обезбјеђују и сам његов опстанак као такав. То значи да смо перманентно упућени на то да наше памћење чувамо, одржавамо и развијамо/култивишемо, да би оно постало сам хоризонт сјећања на један историјски динамичан процес, али и све оне његове творевине и тековине у њеном видокругу. Без памћења човјек је празан и, тако рећи, једно обесми-

шљено ништа, док је са памћењем и у њему испуњеном одређеном културно-историјском сликом свијета, он онај прави духовни човјек крунисан надградњом свијести сјећања, традиције, историје и прошлости, укратко, човјек сјећања одређене заједнице живих и мртвих истовремено. У ствари, човјек памти и стално се нечега сјећа и својим унутрашњим животом у цјелини постоји у сјећању на минуло и прошло, па је управо по њему, по томе сјећању и његовом карактеру, и највећа разлика између њега и животиње. Истина, и животиње имају одређено памћење и сјећање, али за разлику од њих човјек сјећањем не остаје у претражавању и пуком елементарном бивствовању, већ управо њиме постаје духовно биће, односно биће са духовним битком бивствујући у властитим пољима свијести и заједно с њом, тако да од импулса сјећања и његових кристала, што се јављају у сну и на јави, гради и ствара велетне духовне, митолошке, религијске, умјетничке, философске, историјске и сличне "дворце", као и необичне /незаборавне творевине духа и разних духовних и умјетничких облика. Без сјећања он би заборавио ко је и шта је, заборавио би свој ход по лавиринтима свијести, духа, ума и маште, а тај заборав коштао би га главе и самог коначног нестанка.

Отуда човјеков бескрајни комплекс сјећања има и своје саморазумијевање, властиту онтологију, антропологију и епистемологију, али и културу и друштвене институције које се баве његовим сакупљањем, систематизацијом, селекцијом, унапређењем и култивацијом. Пошто је заборав највећи непријатељ сјећању, то је са њим и највећа борба кроз његово очување и културу. Само уништавање човјека полази од укидања његовог памћења/ сјећања без којег он нема нити може имати ни будућности ни опстанка. Непријатељи одређеног народа у савременом добу зато највише нападају на његово сјећање, чијим одстрањењем врше и његово раскорјењивање бацајући га у таму празнине, пуне беживотности и бесмисла. Зато се он својим памћењем и културом сјећања најдубље и на прави начин укорјењује у свој духовни битак, у традицију, предају и властити идентитет, у своју националну самобитност и осмишљени језик. Сјећања нема без језика, па је сам језик као такав у својим небројеним, раскошним функцијама, и она највиша култура памћења и сјећања. Језик има свој семиотичко-семантички капацитет и структуру, значење и форму, дубинску емоционално-интелектуалну, духовну и умну димензију, те и властити знак и означено, најзад и сам специфични унутрашњи живот и особени карактер симбола, па се у том смислу може рећи да колика је у своме распону и волуминозности култура сјећања и памћења, толики је и сам ниво његове особено језичке развијености и богатства.

Сјећање има и своју слику и свој појам, симболику и поруку, као и своје оно недокучиво и неизрециво, али и своје једно материјално па дакако и оно духовно биће, те и нарочито, властите споменике и помене, који евоцирају на славна историјска догађања, на подвиге и јунаке, на чињенице и феномене које волимо но којих се из немара радо ни не подсјећамо и присје-

ћамо, али које смо једном запамтили и морамо увијек памтити као важну опомену да нам се више не би понављали. Кроз историју не памтимо само збивања и људе којима се дивимо, шта више, неупоредиво је више оних упамћених реалности које бисмо радо заборавили и истисли из сјећања, али то не можемо нити смијемо, јер би се они као такви могли вратити и опетовати у нашем историјском постојању. Има дакако много сјећања на која смо поносни и која нас као народ охрабрују и подстичу, јер су примјери не само нама, него и другима, како се треба историјски опходити и понашати, бити досљедан и одговоран, како упорношћу и пожртвовањем остваривати циљеве и проносити своје дично име.

И када говоримо о овако важним феноменима и питањима, попут питања културе памћења, неопходно је провести и нужно појмовно разграничење, те и само позиционисање тих сушних феномена памћења и сјећања. У том смислу може се рећи да памћење логички али и историјски претходи сјећању и да је, као такво, и његов битан услов и претпоставка, јер да би се сјећало на нешто, оно претходно мора бити и запамћено, и како овдје сјећање промовишемо као одређену епохалну идеју важну и драгоцјену у човјековом историјском ходу и до самог будућег и реално могућег, коначног спасења и оздрављења, те и конкретног остварења појма духовног човјека са умним/ духовним битком, повезујући га и са могућношћу осмишљавања и уопште конструктивног и реалног изласка из опште обесмишљености, морамо учити и научити саму културу памћења, а потом и његово стратешко чување у сјећању. Јер, да сада немамо ни сјећање ни памћење не бисмо имали ни Платона ни Аристотела, Шекспира и Сервантеса, Хегела и Достојевског, али и толико других имена, догађања, симбола, споменика, помена и културно-умјетничких добара, те и саме оне пријекно потребне мудрости историјскога постојања кроз вријеме и смислено живљење у свијету живота, пошто се памћење и сјећање јављају као билези и оријентири на путу од прошлости до будућности кроз једино стварну садашњост и њоме интегрално обумљени.

То значи да култура памћења и култура сјећања стоје напореда и да су усредсређене на исти феномен и циљ, па су оне и у темељном међусобном односу, да памћење сјећању даје материјал за његову духовну и културну мисију, те и да би оно без сјећања имало судбину границе и једнократности, па их као такве не треба ни поистовјећивати, иако памћење и сјећање привидно изгледају као синоними, и као такви се јављају и у њиховој практичној употреби. Истина, памћење употријебљено у синтагми "култура памћења" обухвата значење не само памћења и упамћивања, него и самог сјећања, дакле, одређеног његовог трајања, па је та синтагма у своме важењу адекватна синтагми "култура сјећања" и не разликује се од ње означавајући у суштини исту појаву и феномен. Према томе, култура сјећања и култура памћења спадају међу најзначајније човјекове историјске и културолошке феномене, које је он прихватио као онај дио властите културе, којим осмиш-

љава своју непоновљиву историјску егзистенцију остављајући иза себе јасан и видљив траг, сјећање, које је у ствари тек један оквир меморијске свијести што у једну заједницу веже живе и мртве, прошлост и садашњост, битно усмјерене и устремљене према будућности. Отуда сваки дисконтинуитет са прошлим и свако априорно одбацивање културе сјећања, представља корак назад у декаденцију и празнину, те и одређени деструктивни поступак који води бесмислу или уском, једнодимензионалном смислу, при чему се сам пут и путовање претварају у кратковиду беспутност и тумарање.

С тим у вези, сјећање је и једна од сушних људских карактеристика и као такво може имати и има и различите димензије и параметре, волуминацију и домете, може бити потиснуто, те активно, осебујно и динамично, али и кварно и манипулативно; такође и индивидуално и колективно, те у вези с тим различито и именовано, као културно памћење, колективно памћење, па и као друштвено, јавно и комуникабилно сјећање. Оно се своди на то да прошлост итекако има шта рећи и поручити садашњости и будућности и да идеје и парадигме идентитета народа, појединаца и личности грађене/ обликоване и настале у њој настављају са својим даљим развојем и укорјењивањем у битак нових генерација и дух модерних и постмодерних времена. Оно је социолошки условљено и колективно одређено и битно зависи и од односа комуницирања, како између самих јединки, тако и између јединке и колектива. Изнимно је важна култура памћења која носи вриједност трајања и трајности, посебно кроз тзв. предметне фигуре и протагонисте памћења, дјела историје и велике културе и умјетности, те и кроз кристализацију одређеног колективног историјског искуства у времену и периодима када одређене стварне заједнице стекну и имају потребу за њом. Памћење и сјећање представља реконструкцију догађеног и оно као такво у извјесном смислу и само представља једно ново догађање, дакле, самосвојну историјацију раније збитог и датог. Сам језик и његова суштина су сјећање, али и његова култура уколико је он дат у извјесној осмишљеној, обликованој форми. Култура сјећања носи снагу формирања и трансформације свијести о сопству и идентитету, снагу симбола и уопште симболике, облика, умјетности и културе саображавања живих са мртвима, али и оним још нерођенима, па је она и одређени успостављен оквир комуникације кроз вријеме и његове бескрајно историјско трајање.

Према томе, култура сјећања има кључну референцу у прошлости да би је утемељила и конституисала у живућој садашњости, и она је врло селективна и упућена на увијек присутни дијалог памћења и заборав, па је као таква у времену и сасвим промјенљива, тако да у њеном обликовању важну и активну улогу може имати и има сама жива историја, која је својом динамиком мање или више мијења и преобликује, све док датуми и догађаји из прошлости не постану њене капиталне упоришне тачке и симболи, али и шифре новог историјског кретања/збивања и самјеравања његових успјеха и неуспјеха. Они који су против ње и заступају одређени неолиберални и

глобалистичко-мондијалистички приступ сматрају да је у њој ријеч о извјесној опсесивности меморије, масовној носталгији и митској трауматизацији група и колектива, јер је прошлост за њих одређена "страна земља", она позната *terra incognita*, и они отуда том феномену прилазе радикално деконструктивистички постављајући га на позицију и статус самог карактера и режима дискурса, који могу бити сасвим различити, а кључно је ипак питање сама институционална и етаблирајућа заступљеност прошлости и културе сјећања.

Исто тако, могућ је али и неопходан говор о антропологији и онтологији сјећања. Његови су коријени у самоме човјековом битку и његовој психологији, и човјек као биће културе и смисла изворно природно-историјски и постоји да памти и да се сјећа. У ствари, он самобитно бивствује те и живи и ствара културу на разне начине и помоћу различитих материјала, облика, путева и средстава, па је и његово једно од сушних и супстанцијалних одређења и само сјећајуће бивствовање, које у онтолошкој структури у највишој духовној сфери има посебно и значајно мјесто. Његово памћење и сјећање, као и њихова развијеност и култура, присутни су не само у текућем, дневном животу, у историји, умјетности и другим симболичким формама, а посебно у књижевности, него и у свим другим облицима стваралаштва најшире појмљено, а које своје изворе не црпи само из свијести, него неупоредиво више и дубље из човјековог *несвјесног битка* (који упоређен са потопљеном сантом леда изгледа много већи од оног површинског и "свјесног"), у којем се коријене још недовољно испитани духовни креативни вирови и стваралачки импулси. А сама култура сјећања је, исто тако, битно стваралачка за разлику од оне рутинске која мање припада култури, него навици и лијеном, испражњеном отаљавању.

Култура сјећања која је, видјели смо, неодвојива од садржаја прошлости и историје постојања људског рода на планети, исто тако, има посљедице и оставља и утискује трагове и у сам битак садашњости због које она као таква, на крају крајева, и постоји, али и због саме будућности што у тој садашњости надлази и прераста у њу. Од посебне је важности да се не допусти њена било каква злоупотреба могућег стављања у службу неког другог интереса и циља, осим њеног оног примарног задатка и сврхе да нам обезбиједи услове и претпоставке да се слободно и несметано сјећамо оног нечега што је или било позитивно и добро или лоше и негативно, и да се ово негативно, деструктивно и лоше више не би и понављало. Јер силе времена и само разорно дјеловање савремене историје сурово и опако раде на разбијању и рушењу небројених човјеквих идентитета, посебно његовог националног идентитета који је од драгоцјеног животног значаја и фундаментално постављен и изграђен управо на култури памћења и њеним виталним тековинама.

У том смислу под културом памћења не бисмо могли подразумевати тек оно пуко прошло, сасушени фактицитет некога времена, те и само датуме и имена везане с њим и уз њега, па она за нас у себи и собом носи неупореди-во више и значајније, саму догођену људскост и духовне одјеке вишега ран-га и вриједности, суштину и животност пројеката и чинова, као и њихове културне, опште и метафизичке импликације. Из тога је сама култура пам-ћења, битна и судбоносна, и условила/припремила да се догоди и оствари такође и култура сјећања, што овјековјечује запамћено културом памћења кроз увијек изнова обнављање разних и времену адекватних/ култура ра-зумијевања и интерпретације. Према томе, у том комплексу разних феноме-на налазе се њихови различити преплети и релације, те и узрочно-послед-ичне везе међу тим разноврсним појавама свијести све до њиховог интен-ционалног исказивања и самоостварења. Отуда и није необично и чудно што су се културом и умијећем памћења/сјећања бавили бројни велики и познати аутори током историје, почев већ од Платона, Аристотела, Квинти-лијана, Цицерона, Августина, Алберта Великог и Аквинског, преко Бруна, Петра Рамуса, Роберта Флуда, Камила Делминија, те Бекона, Декарта и Лајбница, све до енглеске историчарке Френцес Амелије Јејтс сасвим у на-шем времену.

С друге стране не треба заборавити да на линији историјског догађања, кул-туре памћења и културе сјећања, као и саме херменеутике и интерпретатив-не културе, истовремено и паралелно тече и процес самог осмишљавања који се директно супротставља савременим моћним стратегијама обесмиш-љавања и обеспућивања у лавиринтима савременог свијета. Јер осмиш-љавање је оно што се битно догађа са смислом и позитивним значењем, а не оно бесмислено, случајно, стихијно и безумно, што је усмјерено на рушење човјекове животне супстанце. Због таквога рушења човјек се у нашем добу и нашао на тако ниској позицији која пријети уопште и самоме његовом опстанку, нашао се на рубу пропасти и нестанка и на опасном губитку поме-нуте супстанце, у празнини која је створила "шупље људе", духовно испра-жњене и обесмишљене и у њиховој радикалној издвојености из културе памћења и сјећања. Отуда њихов први и најважнији задатак и јесте њихово враћање тој култури и повратак самоме духовном човјештву, али не у сми-слу као враћање некој новој митологији, која би била и његов нови заборав, него повратак ономе истинском сјећању, које је стваралачки градило и из-градило његов природни и рационални идентитет.

У савременом добу, исто тако, ојачане су стратегије не само великог и убр-заног слабљења антропологије и онтологије сјећања, него је присутна и јака тенденција да се оне сасвим потру и униште, на уштрб постмодерног доки-дања истине и смисла, разних традиционалних човјекових идентитета, те и самих класичних вриједности, попут етике и одговорности, истинских естетских, религијских и умјетничких феномена, те духа и стваралаштва у цјелини. На дјелу је поништавање свих културних (дакле, креативних и

хуманистичких духовних вриједности) струјања и насљеђених творевина и тековина, које треба да замијене привиди, симулације и симулакруми нових онтички неутемељених облика стварности. У томе декадентно-деструктивном кретању налази се и сама култура памћења снажно захваћена радикалним политичко-идеолошким преиспитивањима неолибералних кругова моћи и репресије спремних да одређени историјом профилисани карактер памћења и његове културе замијене облицима и видовима, који ће служити њиховој новој функцији уништења свега људског и претварањем човјека у техничког, недуховног робота, те уништењем свих потврђених вриједности културе сјећања. Из таквих околности и прилика проиходи и човјекова потреба/интерес да се одлучно супротстави томе облику потирања те културе што је узео великог маха, и с тим у вези, обесмишљавања свих човјекових конструктивних напора и његовог укупног досадашњег духовно-интелектуалног статуса, те и да корјенимом обновом културе сјећања, умјесто апатије и заборава сјећајућег бивствовања, врати вјеру у себе, у истину и достојанство властитог идентитета и историјско-цивилизацијску културу памћења. Потребни су нови потези и нове мјере на том изузетно важном плану и новохуманистичком културном задатку.

У самоме контексту културе памћења налази се и важно питање тзв. суочавања с прошлошћу. То није нешто необично, јер је сваки однос садашњости спрам прошлости одређено суочавање с њом као и критичко преиспитивање њене симболике и њених процеса, творевина и тековина, те и њихово саображавање са духом савремене историјеске стварности и усаглашавање вриједносних питања одређене прошлости и садашњости које се најчешће своди на препознавање оних вриједности из прошлости које могу бити прихваћене у новом времену и бити у функцији за његову службу. Другим ријечима, садашњост има надмоћ над прошлошћу и живо над мртвим, премда постоје и ситуације у којима је оно историјски преживјело и номинално "мртво" животније и од самога савременог живота који прати декаденција културе и дубока палост и тромост духа. У поменутом суочавању и усаглашавању у савременом се добу иде толико радикално далеко да се чак чине и неприкривени покушаји ревизије и превредновања историје према стратешкој потреби моћника и да се наметне оно што не било је као да је било, а историја из научног поља свијести премјешта у сферу политичке и идеолошке фантазмагорије. Отуда дијалог прошлости и садашњости, да би био уопште смислен и на линији здравога духа, ума и културе, мора се водити на начелима науке и научности и хуманистичке и богочовјечанске смислености и осмишљавања, а не у духу савремених декадентно-ретроградних стратегија. Стога у култури памћења треба јачати све оно хуманистичко и креативно из прошлости да би се као такво могло повезати и са сродним савременим напорима и тежњама.

Исто тако, један од аспеката говора о култури сјећања у контексту осмишљавања свијета је и њено поимање као одређене тзв. *четврте димензије*. Наиме, Оливера Доклестић се у своме сјајном роману *Четврта димензија* (2014), роману готово енциклопедијског карактера с небројеним и различитим искуствима памћења и сјећања од оних савремених и историјских, митских, културолошких и легендских, до умјетничких и религијских, али и оних философских и научних, психолошких и метафизичких, који се по правилу тичу самих граничних ситуација и постојано стоје на рубовима свјесног и подсвјесног, умног и заумног, збиљског и имагинарног, научног и умјетничког, сна и јаве и сл., бави поменутом "четвртом димензијом", коју умјетнички романескно оваплоћује али јој даје битно и антрополошко-онтолошко карактер. Једна од темељних компоненти у сложеној слојевитости те "четврте димензије" је и сама култура памћења и њене одређене онтичко-онтолошке саставнице и димензије. У ствари, логично је да њена битна одређења, вријеме и његова димензија прошлости, па с тим у вези и читаво збиљско и сновиђено кретање кроз историју, имају своје основе у памћењу и сјећању, које исто тако има своје кретање и трајање, те развој, образовање и културу, дакле, културу сјећања, која као таква и омогућује да се пробије уобичајени традиционални оквир и сам живот у његовој четвртој димензији и покаже да његова реалност и снага управо и зависе од моћи културе памћења, о чему, поред осталог, пише и у овоме роману:

"Са становишта филозофије, вријеме је апстрактна величина коју сами производимо посматрањем 'стварно постојећег кретања' и од ње зависе појмови прошлости, садашњости и будућности. Чињенице које су се догодиле заправо су узроци свега што ће се дешавати у будућности. Када би човјек имао *већу моћ памћења и преношења памћења* (подвукао Б. Ћ) од својих предака тада би знао толико много чињеница да би будућност била веома предвидљива. Али човјеково несавршенство омогућава толико неизвјесности, прво у његовом сопственом животу, а онда и у окружењу, па и за читаве народе, па су посљедице тога страшни ратови, погроми и трагедије... Вријеме је заправо четврта димензија простора, јер кроз наш уски прозор, прозор наше ограничене свијести... видимо само линије пресека површине времена с нашим тродимензионалним простором, што нам ствара илузију мијењања и кретања. Протезање у времену је протезање кроз простор, а не само растојање између два догађаја и два тродимензионална тијела. Свака промјена положаја у простору уједно је и промјена у времену."¹

Посматрање културе сјећања из перспективе "четврте димензије" иде и корак даље и имплицира, на одређеном вишем нивоу те културе, истинско њено оплођавање човјековог осмишљавања и култивисања. Оно доноси плодове и резултат какав се на први поглед не би могао ни очекивати. Ауторка романа овдје претпоставља стање таквога ступња и нивоа културе памћења и сјећања које је могуће тек у одређеном посебном менталном

¹ Оливера Доклестић, *Четврта димензија*, Altera Books, Београд 2014, стр. 199–200.

стању, стању духовне и умне просвијетљености, али и поглед растворених прозора и њихових широких димензија, али и још ширих оних захваћеног простора и видокруга, па и самих дубоких и широких укрштања сјећајућих свјетова, те њихове просторновременске фактографије и чињеница. Подразумијева се, дакле, изнимна култура памћења и свједочења, површинских али и оних подземних искустава и њихових околности и веза које могу одједном и ненадано да искоче из таме властите затурености, превида и заборава, да неочекивано засија све и својим новим свјетлом промијени изглед и карактер читаве дотадашње слике и виђења: "У неком посебном менталном стању" – пише Оливера Доклестић – "стању менталне расвјетелености, услед каквог јаког шока који дјелује на мозак попут снажног снопа зрака рефлектора, могуће је да се растворе прозори и обухвате много шири простор, да се саставе удаљене тачке, или да се испреплету, или да се међусобно поклопе у просторе два паралелна свијета у исто вријеме. Могу да почну да излазе на површину и чињеноце попут неке подморнице која је дуго била заробљена на мрачном дну, па најзад израња на површину, а са њом испливавају неке необичне околности, узроци који говоре о везама о којима се није ни претпостављало да постоје."²

Нема сумње, култура памћења и сјећања битан је услов и претпоставка за остварење и бивствовање човјека у самој његовој "четвртој димензији", коју смо одредили као одређено специфично и сасвим ријетко, недокучиво и неизрециво његово бивствујуће и бивање, које је у стању да итекако прошири и продуби оквире, те и отвори нове просторе његовог духовног и умног бивствовања. Без такве културе – О. Доклестић је то добро показала у своме роману, који је сав на њој и изграђен – човјек би био неупоредиво мањи него што јесте, јер на њој почива и из ње происходи читав историја људске цивилизације и толики силни вјекови што теже да буду повезани у цјелину и представљени у својим најважнијим фрагментима, попут сјећања/прича све до данашњег дана. "Те приче живе слично току ријека понорница. Једном дужином протичу на површини, у пуном замаху ријеке, са брзацима и меандрима, све тако док их не прогута какав понор и зароби у земљину утробу. И баш кад се чини да су свој ток заувјек замеле и изгубиле се у неким бескрајним увирима, поново излазе на површину, као наново рођене, и теку ка другом увиру или се препуштају ушћу у неку велику воду. И баш тако се рађају и нестају приче, а заправо то су веома често историјски догађаји који у позадини имају далеко озбиљније теме, узроке и посљедице од оних које остају у приповиједању."³

У самој изградњи и подизању на виши ниво културе сјећања партиципирају посебно научна и умјетничка имагинација, такође и љубав, те и естетска култура у цјелини. Познато је да машта умјетника може оно што није у стању свијест обичног човјека, јер својом снагом буди љепоте из старог доба, а у њима се крију тајне заборављених свјетова. Сама љубав је као фен-

² Исто, стр. 200.

³ Исто, стр. 19.

икс-птица, која док некога не дотакне, као што је Платон говорио, он хода по мраку, па је она та што гради мостове међу вјековима и просторним раздаљинама повремено губећи материјалну љуштуру и одлазећи у просторе и димензије невидљивог и духовног, те у кружењу мијењајући своја стања и облике, све док се не затвори круг њиховог поновног спајања. Она је најјаче осјећање које човјек има и у стању је да снажно подстакне стварање, сјећање и осмишљавање. Није случајно у *Упанишиадама* записано да не зна за мржњу тек онај што сва бића види у себи и себе у њима, а и Латини су с разлогом вјеровали да гдје је љубав, ту је и отаџбина (*Hic amor, haec patria est*). Управо нас култура памћења подсећа на то да су само вјечне љубави најбољи и најлуциднији говор о томе шта је четврта димезија, пошто су кроз њу тек могућа плодносна расвјетљавања хоризоната и необична спајања удаљених простора и далеких прошлости са онима садашњости и будућности. Љубав је дјело праискона који је почетак и из којег се рађа и истинска потреба не само културе памћења и сјећања, него и свеколиког космичког и историјско-цивилизацијског осмишљавања.

Према томе, без сјећања прошлости очито нема ни садашњости ни будућности, чија изградња се знатно заснива на његовим тековинама, било да је ријеч о искуству и сазнањима историје и културе, или философије, умјетности и духа у цјелини. Његова култура је основа стварања смисла свијета живота и оно је материјал и средство увијек изнова у сваком времену новог осмишљавања свијета. На култури памћења и сјећања заснивају се, исто тако, и историјом и културом створени и небројени културни, национални и цивилизацијски идентитети са властитим самобитностима и вриједностима у општем стварању индивидуалних форми историјског збиљског свијета, посебно оних колективних, а не мање и оних личних и појединачних, који се у нашем катастрофичном времену свеопштег обесмишљавања, као наводни реметилачки фактор, налазе на великом удару деструкције и поништавања од моћних либералних глобалних стратегија и струјања, које свој извор имају у неспутаном кретању капитала и његових империјалних побуда. Отуда је један од најважнијих стратешких задатака савремене културе и одуховљавања/осмишљавања свијета заустављање поменуте деструкције и епохални рад на поновном успостављању, те чувању и унапређивању истинске културе сјећања која подразумијева стваралаштво и прави критички избор творевина и тековина прошлости у којима је могуће препознати константе садашњости и будућег времена, утолико да се не би понављало "цивилизовано варварство" и догађало да – како је Аристотел говорио – испијамо нектар само из лобање убијеног.